

KRIMINĀLPROCESA IEPRIEKŠĒJĀS IZMEKLĒŠANAS REFORMAS KRIEVIJAS IMPĒRIJĀ IEMESLI, MĒRĶI UN PERSPEKTĪVAS 19. GS. 60. GADOS

MOTIVES, OBJECTIVES AND PROSPECTS OF THE REFORM OF PRELIMINARY INVESTIGATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS IN THE RUSSIAN EMPIRE IN THE 1860S

Signe Skutele, *Mg. iur.*

Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes doktorante

Summary

In the context of police organization, conduct and authority during the 18th and 19th centuries, the approach whereby the police authority conducted preliminary investigations occasioned dissatisfaction, therefore in 1860 several legislative acts were adopted, which changed the procedures for conducting the preliminary investigation of criminal proceedings by introducing a new institute – an investigating judge.

The author in this publication has examined the elements of the reform of the public administration and legal system, as well as analysed the reasons for the reform of the preliminary investigation and the establishment of the institute of the investigating judge.

The author has drawn conclusions regarding the development of the public administration and legal system of the Russian Empire within the framework of Western legal traditions, focusing on the reasons, objectives, and prospects of the reform of the preliminary investigation in the 19th century.

Atslēgvārdi: 1860. gada reforma, iepriekšējā izmeklēšana, Krievijas impērija, valsts pārvaldes un tiesību sistēmas modernizācija

Keywords: reform of 1860, preliminary investigation, Russian Empire, modernization of the public administration and legal system

Ievads

1864. gada 20. novembrī Krievijas impērijā tika īstenota būtiska tiesu reforma, kura nereti tiek dēvēta par “dižo tiesu reformu”.¹ Stājās spēkā vairāki

¹ Давыдов Н. В. *Уголовный суд в России*. Москва: Грань, 1918, с. 184.

normatīvie akti, kas vēlāk tika attiecināti arī uz mūsdienu Latvijas teritorijas gubernām.²

Tomēr vēl pirms 1864. gada tika pieņemti normatīvie akti, kas ievērojami mainīja kriminālprocesuālo kārtību attiecībā uz iepriekšējo izmeklēšanu un uzskatāmi par 1864. gada reformas prototipu.

Autore publikācijā vēsturiski salīdzinošā kontekstā aplūkoja 1860. gadā pieņemtos normatīvos aktus, kas saistīti ar iepriekšējās izmeklēšanas reformēšanu un izmeklējošā tiesneša ieviešanu Krievijas impērijā, kā arī 19. gadsimta pirmās puses reformas Krievijas impērijā attiecībā uz valsts pārvaldi un tiesību sistēmu, kas neapšaubāmi ietekmēja arī 1860. un 1864. gada normatīvo aktu izstrādi, konstatējot iepriekšējās izmeklēšanas stadijas efektivizācijas un modernizācijas nepieciešamību un tiesu varas nozīmi valsts pārvaldē kopumā un attiecīgajā procesuālajā stadijā. Tā kā pilnvērtīgi visu iepriekšējās izmeklēšanas reformu Krievijas impērijā raksta ierobežotā apjoma dēļ aptvert nav iespējams, autore izvēlējās fokusēties uz jaunieviešamo institūtu – izmeklējošo tiesnešu – izveides analīzi, tostarp uz to iemesliem, mērķiem un perspektīvām kontekstā ar monarhistiskās valsts pārvaldes principu izpratni Krievijas impērijā.

1. Rietumu institucionālās kārtības ieviešanas prakse

Jau cara Pētera I (*Пётр I*; 1672–1725) un vēlāk Katrīnas II (*Екатерина II*, 1729–1796) valdīšanas laikā Krievijas impērijā tika ieviestas ievērojamas izmaiņas valsts pārvaldē.³ Tomēr par tiesību modernizācijas un valsts pārvaldes sistēmas evolūcijas laiku un tās pārveidi atbilstoši Rietumu tiesību sistēmai īpaši uzsvērtas tiek cara Aleksandra I (*Александр I*, 1777–1825) ieviešanās izmaiņas Krievijas impērijā.

Par vienu no būtiskākajām reformām valsts pārvaldē, kas ietekmēja arī tiesu darbību, tiek uzskatīti 1802. gada 8. septembrī pieņemtie normatīvie akti “Par Senāta tiesībām un pienākumiem”⁴ un “Par ministriju apstiprināšanu”⁵. Saskaņā ar tiem valsts pārvaldes pārraudzība tika iedalīta astoņās ministrijās,⁶ tādējādi uzraudzība pār tiesu sistēmu tika uzticēta cara ieceltam tieslietu ministram, kurš savu amatu savienoja ar ģenerālprokurora amatu. Līdz ar to tiesnešu apstiprināšana, atcelšana, kā arī viņu darbības uzraudzība tika uzticēta tieslietu ministram.⁷

Neraugoties uz šīm izmaiņām, reformas neskāra augstāko varas līmeni, un tāpat kā līdz tām neierobežotas pilnvaras likumdošanas, pārvaldes un tiesu jomā bija valsts vadītājam – caram. Tomēr jāsecina, ka tiesvedības un iepriekšējās izmeklēšanas modernizācijas reformas iemesli konstatējami jau Aleksandra I politiskajā pārvaldē.

² Uz Līflandes jeb Vidzemes gubernu un Kurlandes jeb Kurzemes gubernu. Latgale ietilpa Vitebskas gubernā, uz kuru šī tiesu reforma tika attiecināta jau 1864. gadā.

³ Švābe A. *Latvijas vēsture 1800–1914*. Upsala: Daugava, 1991, 62.–63. lpp.

⁴ О правахъ и обяизанностяхъ Сената. Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1649–1825). Том 27. № 20.405, с. 241.

⁵ Объ учрежденіи Министерствъ. Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1649–1825). Том 27. № 20.406, с. 243.

⁶ Sk. arī: *Законодательство первой половины века*. Том 6. Ред. О. И. Чистяков. [В. в.]: Юридическая литература, 1988, с. 90. Sk. arī: 1810. gada 17. augusta normatīvais akts «Высочайше утвержденное разделение Государственныхъ делъ по Министерства Внутреннихъ делъ». Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1649–1825). Том 31. № 24.326, с. 323. 1810. gada 25. jūlija manifests «О разделеніи Государственныхъ делъ на основіяя управленія съ означеніемъ предметовъ каждому управленію принадлежащихъ». Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1649–1825). Том 31. № 24.307, с. 278.

⁷ *Законодательство первой половины века*. Том 6, с. 142.

Turklāt, lai gan 19. gadsimta sākumā starp Krievijas impēriju un Francijas impēriju Napoleona Bonaparta (*Napoléon Bonaparte*; 1769–1821) laikā notiek karadarbība,⁸ tomēr Aleksandrs I, kā arī viņa pēcteči cars Nikolajs I (*Николай I*, 1796–1855) un cars Aleksandrs II (*Александр II*, 1818–1881), plānojot un īstenojot vairākas tiesu un valsts pārvaldes reformas, no kurām dažas tā brīža politiskās gribas neesības un aristokrātijas pārstāvju spiediena dēļ tā arī netika īstenotas,⁹ kā nozīmīgu piemēru aplūkoja, analizēja un pārņēma tieši Francijas reformas, normatīvos aktus un filozofu idejas.

Tādējādi, arī īstenojot Krievijas impērijā 19. gadsimta 60. gadu reformas, būtiski tika mainīta tiesu sistēma, ieviesti nozīmīgi tiesvedības pamatprincipi un norisinājās tiesvedības modernizācija,¹⁰ pievēršot uzmanību ārvalstu normatīvajam regulējumam un sekojot jaunākajām tiesvedības attīstības tendencēm Eiropā, jo īpaši Francijas imperatora Napoleona Bonaparta veiktās kodifikācijas ietvaros pieņemtajiem normatīvajiem aktiem.¹¹ Tika reformēta arī kriminālprocesuālā kārtība, tostarp pēc Francijas 1808. gada 18. novembra Kriminālprocesa kodeksa¹² parauga nostiprinot Krievijas impērijas tiesību sistēmā izmeklēšanas tiesneša institūtu.¹³

2. Krievijas impērijas policejiskas valsts un tiesu varas organizēšana

Policijas varas nostiprināšana konstatējama jau Pētera I un Katrīnas II laikā, tostarp ieviešot sodošās varas orgānus un slepenpolicijas prototipus.¹⁴ Taču jau 18. gadsimtā tika saņemts daudz iedzīvotāju sūdzību par policijas darbību un tās patvaļu, ar lūgumiem ierobežot tās funkcijas.¹⁵ Neraugoties uz to, 18. gadsimta beigās aizvien policijai bija ievērojamas administratīvās un procesuālās pilnvaras.¹⁶ Līdz ar to tiesību vēstures avotos 18. un 19. gadsimts tiek dēvēts par “policejisku gadsimtu”, par vienu no iemesliem minot to, ka šajā laika periodā tiek nostiprināti arī profesionāli policijas orgāni.¹⁷

⁸ Sk., piemēram: 1806. gada 30. augusta manifests «О предстоящей войне съ Францією». Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1649–1825). Том 29. № 22.256, с. 701. 1812. gada 13. jūnija lēmums «О необходимости поднять оружие къ отражению Французскихъ войскъ отъ Россійскихъ пределовъ». Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1649–1825). Том 32. № 25.141, с. 353. 1814. gada 18. maija miera līgums starp Krievijas impēriju un Franciju. Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1649–1825). Том 32. № 25.587, с. 790.

⁹ Леже Р. *Великие правовые системы современности*. Москва: Волтерс Клувер, с. 203. Švābe A., 16. lpp.

¹⁰ Osipova, S. *Nācija, valoda, tiesiska valsts: ceļā uz rītdienu*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2020, 403. lpp.

¹¹ Sk. arī: Skutele, S. *Francijas tiesību ietekme uz izmeklēšanas tiesneša institūta izveidi Krievijas impērijas 1864. gada tiesu reformas ietvaros*. Grām.: Tiesības un tiesiskā vide mainīgos apstākļos. Latvijas Universitātes 79. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: Latvijas Universitāte, 2021, 342. lpp.

¹² Code d'instruction criminelle. [1808. red.] Pieejams: https://ledroitcriminel.fr/la_legislation_criminelle/anciens_textes/code_instruction_criminelle_1808/code_instruction_criminelle_1.htm?fbclid=IwAR3S9qB-wa8z1LU36asdCj3Re9DZGvORayoXScfjABz5gFTRgYtdDf-TLZs [aplūkots 20.02.2022.].

¹³ Sal. Skutele S., 342. lpp.

¹⁴ Гурлев И. В. *Создание и развитие полиции при Петре I*. Власть. 2018. № 3. Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/n/sozдание-i-razvitie-politsii-pri-petre-i> [aplūkots 22.02.2022.]; Гурлев И. В. *Полиция Российской империи После Петра I (1725–1741)*. Власть, (8), с. 205–212.

¹⁵ *Законодательство первой половины века*. Том 5. Ред. Е. И. Индрова. [В. в.]: Юридическая литература, 1987, с. 321–322.

¹⁶ *Законодательство первой половины века*. Том 5, с. 321–322.

¹⁷ Исаев И. А. *История государства и права России*. Москва: Юрист, 2003, с. 299.

1811. gadā Aleksandrs I izveidoja arī atsevišķu Policijas ministriju,¹⁸ kuru 1819. gadā apvienoja ar Iekšlietu ministriju. Tomēr iepriekšējās izmeklēšanas reformas, tostarp policijas un tiesas funkciju jomā, saistāmas ar Nikolaja I un Aleksandra II valdīšanas laiku.

Saskaņā ar avotiem cara Nikolaja I, kurš savas militāri profesionālās pieredzes un stingri konservatīvo uzskatu dēļ tika iesaukts par “Eiropas žandarmu”¹⁹, “politiskā gudrība bija tā, ka visur jāievēro disciplīna, kārtība un ārēja pieklājība. Viņa ideāls – policijas valsts, kur birokrātija aizstāj demokrātiju un slepenpolicija – presi”.²⁰

19. gadsimtā attiecībā uz policijas darbību tika veiktas haotiskas un eklektiskas reformas, gan it kā cenšoties ierobežot to funkcijas, gan tomēr paplašinot, tostarp izveidojot dažādus policijas funkciju veikšanai atsevišķus speciālus izmeklēšanas orgānus. Piemēram, pēc dekabristu sacelšanās cīņai ar dumpi 1827. gadā cars Nikolajs I izveidoja žandarmu policiju, kuras vara un ietekme ar laiku aizvien palielinājās.²¹

Tādējādi 19. gadsimtā bija neapmierinātība gan ar policijas darbu, gan ar iepriekšējās izmeklēšanas veikšanu, ko uzskatīja par neefektīvu un netaisnīgu. Turklāt aizvien tika saņemtas ziņas par policijas patvaļu, apšaubāmu izmeklēšanas metožu īstenošanu, kukuļņemšanu un kukuļa pieprasīšanu, nepamatoti ilgu izmeklēšanas kavēšanu u. tml.²²

Tādējādi būtiskas izmeklēšanas reformas, ņemot vērā arī vēlmi pārņemt ārvalstu tiesību ideju jauninājumus un modernizēt tiesību sistēmu, bija pašsaprotams tiesību ideju evolūcijas rezultāts.

3. Izmeklējošā tiesneša izveidošana un loma kriminālprocesā

Par pirmajiem normatīvajiem aktiem, kas veidoja “dižo tiesu reformu”, avotos tiek norādīti tieši 1860. gada 8. jūnijā pieņemtie²³ – Likums par izmeklējošajiem tiesnešiem (turpmāk – Izmeklējošo tiesnešu likums)²⁴ un Likums policijai par noziegumu un pārkāpumu izmeklēšanu (turpmāk – Likums policijai)²⁵.

Pieņemot Izmeklējošo tiesnešu likumu, kā tā motīvs norādīts, ka, vēloties “dot policijai vairāk līdzekļu, lai veiksmīgāk veiktu savus pienākumus, kas tik svarīgi

¹⁸ Учреждение Министерства Полиции. Сб. зак.: ПСЗ, Собрание (1649-1825). Том 31. № 24.687, с. 719.

¹⁹ Sk.: Švābe A., 148.–149. lpp.

²⁰ Turpat.

²¹ Штейников С. Н. *Жандармы Российской империи*. Вестник НАСА. 2020. № 1 (16). Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhandarmy-rossiyskoj-imperii> [aplūkots 20.02.2022.].

²² Ахмедов Ч. Н. *Судебный следователь в правоохранительной системе России: становление, развитие и законодательное оформление его деятельности*. Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. № 3(63) 2014, с. 11. Судебные уставы 20 ноября 1864 года. Съ изложениемъ рассуждений на конь они основаны. Часть II. Санктпетербург: Государственная Канцелярия, 1866, с. 111. Волчкова А. А. *Институт судебных следователей в дореволюционной России (Исторически-правовой анализ)*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Нижний Новгород: [b. i.], 2005, с. 15.

²³ *Развитие русского права во второй половине XIX – начале XX века*. Ред. Е. А. Скрипилев. Москва: Наука, 1997, с. 112.

²⁴ Учреждение Судебныхъ Следователей. Сб. зак.: ПСЗ, Собрание (1825–1881). Том 35. Часть 1. Закон № 35890, с. 710.

²⁵ Наказъ полиций о производстве могущим заключать въ себе преступление и проступокъ. Сб. зак.: ПСЗ, Собрание. (1825–1881). Закон № 35892, с. 715.

visu iedzīvotāju kārtībai un mieram, un nosakot precīzus tās darbības ietvarus, mēs atzinām par nepieciešamu atdalīt no policijas noziegumu un kriminālpārkāpumu, ko izskata tiesu iestādes, izmeklēšanu²⁶.

Tādējādi saskaņā ar normatīvo aktu tika noteikts – nodalīt izmeklēšanas daļu no policijas visās pēc vienotas kārtības pārvaldāmajās četrdesmit trīs guberņās.

Tomēr jāņem vērā, ka Baltijas teritorijas guberņās (Vidzemē un Kurzemē) aizvien spēkā bija sava īpaša kārtība, nevis Krievijas impērijas vispārējās kārtības normatīvie akti, izņemot valsts pamatlikumi, ar augstāko pavēli ieviestie administratīvo tiesību institūti, kā arī tie speciālie likumi, kuri ar īpašiem normatīviem aktiem tika attiecināti arī uz šīm teritorijām.²⁷

Izmeklējošo tiesnešu likumā sniegta arī attiecīgā no policijas nodalītā institūta legāldefinīcija, proti, īpaši, visu vispārējai tiesai piekritīgu noziegumu un kriminālpārkāpumu izmeklēšanai izveidoti, tieslietu ministram pakļauti ierēdņi.

Krievijas impērijas normatīvajā regulējumā norādītais termins pēc reformu ieviešanas Latvijas teritorijā 1889. gadā tika tulkots kā “tiesas izmeklētāji”²⁸, pēc neatkarības iegūšanas, saglabājot kontinuitāti ar Krievijas impērijas tiesībām, institūts tika definēts kā “izmeklēšanas tiesnesis”²⁹. Tomēr, konstatējot šā institūta mērķi un funkcijas saskaņā ar 1860. gadā pieņemtajiem normatīvajiem aktiem, secināms, ka precīzāks termins latviešu valodā ir “izmeklējošais tiesnesis”.

Jāatgādina, ka tā brīža Krievijas impērijā ir monarhistiska iekārta, kurā netiek īstenots varas dalīšanas princips, par galveno varas avotu atzīstot cara varu. Turklāt, ņemot vērā iepriekš minētās īstenotās reformas un ministriju ieviešanu, arī izmeklēšanas tiesnešu skaitu guberņas provincēs un apgabalos saskaņā ar Izmeklējošo tiesnešu likuma 2. un 3. pantu, iepriekš vienojoties ar iekšlietu ministru un ģenerālgubernatoru, noteica tieslietu ministrs, kurš lēma arī par izmeklēšanas tiesnešu iecelšanu un atstādināšanu.

Izmeklējošais tiesnesis bija pie Apgabaltiesas piederīgs³⁰ un saskaņā ar Izmeklējošo tiesnešu likuma 1. un 7. pantu veica izmeklēšanu par kriminālpārkāpumiem un noziegumiem, kas pakļauti izskatīšanai vispārējā tiesā saskaņā ar Krievijas impērijas

²⁶ Учреждение Судебных Следователей, с. 710.

²⁷ Sk.: *Latvian-Russian Relations Documents*. Compiled by Dr. Alfred Bilmanis. Washington: The Latvian Legation, 1944, pp. 23.–24. Švābe A. *Latvijas tiesību vēsture. III daļa*. Pēc 1932./1933. m. g. II sem. Latvijas Universitātē lasītām lekcijām atreferējis stud. iur. A. Širons. Rīga: Latvijas Universitātes Studentu padomes grāmatnīcas izdevums, 1933, 31. lpp. Latvijas tiesību sistēma. Rīga: Turība, 2017, 65. lpp.

²⁸ Sk.: *Tiesu iestādījumu Satversme*, 79. pants, 16. lpp. Grām.: Ķeizara Aleksandra II Tiesu Ustavi izdoti ar ķeizara Aleksandra Aleksandroviča pavēli. Pēc 1883. gada izdevumu un 1886. un 1887. gada turpinājumiem un Nolikumi par tiesu un zemnieku iestāžu reformu Baltijas guberņās un Nosacījumi par šo likumu spēkā celšanu. Tieslietu Ministrijas uzdevumā pārtulkojis Kurzemes Guberņas Prokurora biedrs A. Stērste. Neoficiāls izdevums. Jelgava: Sieslada drukātava, 1889.

²⁹ Sk.: Kriminālprocesa likumi, 284. pants, 37. lpp. Grām.: Kriminālprocesa likumi. Saeimas kodifikācijas nodaļas 1926. gada izdevums. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1926.

³⁰ 1860. gada normatīvajā aktā norādīta Apriņķa tiesa (oriģ. – *Уездный Суд*) (Sk.: Учреждение Судебных Следователей, 2. pants.), pēc 1864. gada 20. novembra reformas – Apgabaltiesa (oriģ. – *Окружной Суд*). (Sk.: Учреждения судебных установлений, 79. pants.) Панин Е. Е. *Уездные суды Российской империи в первой половине XIX века*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Pieejams: <http://www.dslib.net/istoria-otechestva/uezdnye-sudy-rossijskoj-imperii-v-pervoj-polovine-xix-veka.html> [aplūkots 10.02.2022.].

“Likuma par tiesvedību lietās par kriminālpārkāpumiem un noziegumiem”³¹ 7. un 856. pantu.

Izmeklējošā tiesneša pienākumu un tiesību apjoms tika regulēts, 1860. gada 8. jūnijā pieņemot “Rikojumu izmeklējošajiem tiesnešiem”,³² kurā norādīti gan vispārējie ar izmeklēšanas veikšanu saistītie jautājumi, gan izmeklēšanas darbības, pierādījumu iegūšana, nopratināšanas un aizturēšanas veikšana, kā arī izmeklēšanas pabeigšana.

Tādējādi, ņemot vērā izmeklējošā tiesneša definīcija iekļauto “ierēdņa” formulējumu, pakļautību Tieslietu un Iekšlietu ministrijai, kā arī ģenerālgubernatoram un to, ka izmeklējošajam tiesnesim saskaņā ar Izmeklējošo tiesnešu likuma 5. pantu bija visas valsts dienestā dienējošo personu tiesības, varētu prezumēt, ka viņš nebūtu uzskatāms par tiesu varas pārstāvi.

Tomēr šāds secinājums būtu nepamatots, ņemot vērā normatīvajā aktā konstatējamās atsaucēs uz izmeklējošo tiesnešu saistību ar Apgabaltiesas tiesnešiem un viņu atbilstoši valsts iekārtai ierobežotajām tomēr neatkarības garantijām. Līdz ar to, lai gan kā ierēdņi un cieši saistīti ar policijas resoru, izmeklējošie tiesneši ir uzskatāmi par tieši pie tiesu varas piederīgu institūtu. Turklāt šāda institūta izveide ir tieši saistīta ar neuzticību policijas varai un policijas varas patvaļas ierobežošanas nepieciešamību.

Turklāt par izmeklējošo tiesnesi varēja iecelt personu no tiesnešu amatu kandidātiem, ņemot vērā kandidātu attiecīgo profesionālo stāžu un juridisko izglītību.³³

Vēl jo vairāk, saskaņā ar Izmeklējošo tiesnešu likuma 2. pantu laikā, kad izmeklējošais tiesnesis neveica izmeklēšanu, viņš piedalījās Apgabaltiesas lietu izskatīšanā “līdzvērtīgi ar citiem tās locekļiem”. Par izņēmumu gan, saprotami, tika noteiktas lietas, kurās izmeklējošais tiesnesis ir iepriekš pats veicis izmeklēšanu.

Papildus tam Izmeklējošo tiesnešu likuma 4. pantā tika noteikts, ja izmeklējošais tiesnesis nevar veikt savus pienākumus, tostarp slimības, prombūtnes vai nāves gadījumos, viņa pienākumus īslaicīgi izpildīt varēja uzdot kādam no Apgabaltiesas tiesnešiem.

Savukārt normatīvā akta 21. pantā norādīts, ka personas varēja pieteikt izmeklējošajam tiesnesim noraidījumu vai pats izmeklējošais tiesnesis atstādināties no lietas izmeklēšanas, ievērojot tās tiesību normas, pēc kurām varēja tikt noraidīts vai atstādināties tiesnesis, t. i., saskaņā ar “Likuma par tiesvedību lietās par kriminālpārkāpumiem un noziegumiem”³⁴ 298.–303. pantu.

Turklāt saskaņā ar Izmeklējošo tiesnešu likuma 23. pantu tikai tiesa varēja dot izmeklējošajiem tiesnešiem norādījumus, izskatīt sūdzības par viņiem vai pārbaudīt viņu darbību, kā arī noteikt lietu pārdali no viena izmeklējošā tiesneša citam.

³¹ Sk.: Сводъ Законовъ Уголовныхъ. Книга вторая. Законы о судопроизводстве по деламъ о преступленьяхъ и проступкахъ. 7. pants, 614. lpp.; 856. pants, 778.–779. lpp. Pieejams: <https://runivers.ru/upload/iblock/c02/15.pdf> [aplūkots 10.02.2022.].

³² Наказъ Судебнымъ Следователямъ. Сб. зак.: ПСЗ. Собрание (1825–1881). Том 35. Часть 1. Закон №35891, с. 715.

³³ Учреждение Судебныхъ Следователей, 2. pants. Sk. arī: *Развитие русского права во второй половине XIX – начале XX века*, 112. lpp.

³⁴ Likuma par tiesvedību lietās par kriminālpārkāpumiem un noziegumiem 298.–303. pantu sk.: Сводъ Законовъ Уголовныхъ. Книга вторая. Законы о судопроизводстве по деламъ о преступленьяхъ и проступкахъ. Pieejams: <https://runivers.ru/upload/iblock/c02/15.pdf> [aplūkots 10.02.2022.].

Papildus tam likuma 26. pantā noteikts, ka revīzija par izmeklējošo tiesnešu darbu bija veicama tādā pašā kārtībā kā pār tiesām. Tādējādi izmeklējošajiem tiesnešiem bija tā brīža tiesu varas neatkarības garantijas un pakļautība tiesu varu regulējošajiem normatīvajiem aktiem.

Savukārt saskaņā ar 1864. gada 20. novembra normatīvajos aktos norādīto, kurus pārņēma arī Latvijas Republika pēc neatkarības iegūšanas, pēc būtības nemainot visu starpkaru perioda laiku, izmeklēšanas tiesnešu neatkarība tika ierobežota, kontroli pār viņu darbu veicot prokuroriem un viņu biedriem. Piemēram, izmeklēšanas tiesneši veica iepriekšējo izmeklēšanu prokuroru un viņu biedru pārraudzībā³⁵, par ikvienu savu uzskāto izmeklēšanu izmeklēšanas tiesnesis paziņoja prokuroram.³⁶ Turklāt prokurori un viņu biedri varēja “dot priekšlikumus izmeklēšanas tiesnešiem un pastāvīgi pārraudzīt izmeklēšanas izdarišanu”.³⁷

Līdz ar to jāsecina, ka saskaņā ar 1860. gada normatīvajiem aktiem izmeklējošajiem tiesnešiem kā tiesu varas pārstāvjiem bija lielāka rīcības brīvība salīdzinājumā ar 1864. gada 20. novembra Krievijas impērijas normatīvajos aktos noteikto un starpkaru Latvijas periodā pastāvošo regulējumu attiecībā uz izmeklēšanas tiesnešiem.

4. Turpmākās reformas izmeklēšanas jautājumos un policijas institucionālā darbība

Tādējādi, 1860. gadā izveidojot izmeklējošā tiesneša institūtu, tika reformēta iepriekšējās izmeklēšanas kriminālprocesuālā stadija, kā arī policijas pilnvaras un funkcijas.

Izmeklējošo tiesnešu likuma 9. pantā norādīts, ka “policijas un citu pie tiesas sistēmas nepiederīgu institūciju pienākumos ietilpst tikai sākotnējā izziņas veikšana un to apstākļu konstatēšana, kas var novest pie slēdziena, ka konkrētajā situācijā var būt noticis kriminālpārkāpums vai noziegums”. Saskaņā ar Likuma policijai 3. pantu “izziņa ietver tādu ziņu iegūšanu, kas nepieciešamas, lai gūtu apstiprinājumu tam, ka notikusi rīcība ir bijusi vai tā ir saistīta ar kriminālpārkāpumiem vai noziegumiem”.

Arī Likums policijai noteica policijas pienākumus un tiesības veikt izziņu, kā arī ārkārtas gadījumos, piemēram, “noķerot personu uz karstām pēdām”, arī iepriekšēju izmeklēšanu, pēc tam sniedzot detalizētu informāciju un nododot visus lietas materiālus izmeklējošajam tiesnesim. Izmeklējošo tiesnešu likuma 10. pantā tika atrunāts, ka policija turpina veikt maznozīmīgu kriminālpārkāpumu izmeklēšanu, kā arī tajos gadījumos, kas attiecas uz policijas tiesas izmeklēšanu.

Policijas funkciju reorganizēšana turpinājās arī pēc 1860. gada reformu ieviešanas iepriekšējās izmeklēšanas jomā. Piemēram, 1862. gada 25. decembrī, izdodot pagaidu

³⁵ Sk.: Уставъ Уголовнаго Судопроизводства, 249. pants; 1926. gada Kriminālprocesa likumi, 284. pants. Kriminālprocesa likumi. Saeimas kodifikācijas nodaļas 1926. gada izdevums. Rīga: Valsts tipogrāfija, 1926, 37. lpp.

³⁶ Sk.: Уставъ Уголовнаго Судопроизводства, 262. pants; 1926. gada Kriminālprocesa likumi, 298. pants.

³⁷ Sk.: Уставъ Уголовнаго Судопроизводства, 278. pants; 1926. gada Kriminālprocesa likumi, 313. pants.

noteikumus,³⁸ tiek veikta visas Krievijas impērijas Iekšlietu ministrijas vietējo policijas struktūru reorganizācija.³⁹ Turklāt, aizvien pastāvot problēmām policijas resorā, turpinājās darbs pie likumprojektu izstrādes saistībā ar iepriekšējo izmeklēšanu un policijas pilnvarām.⁴⁰

Visbeidzot, Latvijas teritorijā šīs izmaiņas tika ieviestas 1888. gada 9. jūnijā, kad cars Aleksandrs III (*Александр III*, 1845–1894) pieņēma “Likumu par policijas reformu Baltijas guberņās”⁴¹ un Baltijā tika ieviesta centralizēta impērijas policijas pārvaldes sistēma. Savukārt 1889. gada 9. jūlijā 19. gadsimta 60. gadu reformas gaitā izveidotos normatīvos aktus attiecināja arī uz Latvijas teritorijas guberņām,⁴² kas avotos tiek dēvēta arī par “lielo 1889. gada reformu, kura mūs atsvabināja no vietējām “važu tiesām””.⁴³

Līdz ar to arī Baltijā tika ieviests izmeklējošā tiesneša institūts, un, piemēram, atskaitē par 1901. gadu norādīts, ka Jelgavas apgabaltiesā bija seši izmeklējošie tiesneši, Liepājas apgabaltiesā – septiņi izmeklējošie tiesneši, Rīgas apgabaltiesā – deviņi izmeklējošie tiesneši.⁴⁴

Turklāt pēc Latvijas Republikas neatkarības pasludināšanas, pieņemot normatīvos aktus un nostiprinot kontinuitāti iepriekš spēkā bijušajiem normatīvajiem aktiem⁴⁵, līdzīgs regulējums turpināja attīstīties arī starpkaru perioda Latvijas Republikā.

Kopsavilkums

1. Krievijas impērijas valsts pārvaldes un tiesību sistēmas attīstība Rietumu tiesību tradīciju ietvaros īstenota vairāku Krievijas valdnieku pieņemto reformu rezultātā no 18. līdz 19. gadsimtam, pamazām reorganizējot valsts tiesisko iekārtu atbilstoši apgaismības ideju laika garam. Lai arī valsts pārvaldē tika ieviesti varas dalīšanas principa elementi un veidota duāla impērijas valsts orgānu sistēma,

³⁸ Временныя Правила объ устройстве полиціи въ городахъ и уездахъ губерній по общему учрежденію управляемыхъ. Сб. зак.: ПСЗ, Собрание (1825–1881). Том 37. Часть 2. Закон № 39087, с. 588.

³⁹ Киселев А. А. *Реформа службы нижних чинов уездныхъ полицейскихъ управленийъ губерній северо-западнаго края Россійской имперіи в 60-х годах XIX века*. Pieejams: <https://cyberleninka.ru/article/n/reforma-služby-nizhnih-chinov-uezdnyh-politseyskih-upravleniy-guberniy-severo-zapadno-go-kraya-rossijskoj-imperii-v-60-h-gg-xix-v> [aplūkots 28.02.2022.].

⁴⁰ *Развитіе русскогo права во второй половине XIX – начале XX века*, с. 61.

⁴¹ Vietām avotos neprecīzi minēts 1888. gada 9. jūlijs. Sk.: О преобразованіи полиціи въ Прибалійскихъ губерніяхъ. Сб. зак.: ПСЗ, Собрание (1881–1913). Том 8. Закон № 5308, с. 343.

⁴² Sk.: О примѣненіи къ губерніямъ Лифляндской, Эстляндской и Курляндской Судебныхъ Уставовъ 20 ноября 1864 года и о преобразованіи мѣстныхъ крестьянскихъ учреждений. Сб. зак.: ПСЗ, Собрание (1881–1913). Том 9. Закон № 6187, с. 411. Sk.: О преобразованіи судебной части въ Прибалтійскихъ губерніяхъ и О преобразованіи крестьянскихъ присутственныхъ мѣсть Прибалтійскихъ губерній. Сб. зак.: ПСЗ, Собрание (1881–1913). Том 9. Закон № 6188, с. 411. Latvijas tiesību sistēma, 67. lpp.

⁴³ Duncmanis K. *Iz Baltijas provinču tiesībām*. Rīga: P. Berhina gramatu pardotavas apgādība, 1913, 229. lpp.

⁴⁴ Sk.: Vidzemes un Kurzemes tiesu iestahdijums. 177.–191. lpp. Grām.: Kārkluvāls F. Raksti iz tiesību zinātnes. Trešais krājums. Rīga: V. Atberga apgādībā, 1901.

⁴⁵ Likums par agrāko Krievijas likumu spēkā atstāšanu Latvijā. Likumu un Valdības rīkojumu krājums, 1919, 13. burtnīza, dokumenta Nr. 154. Osipova S., 401. lpp.

tomēr kā varas un tiesību augstākais avots ar neierobežotām pilnvarām apveltīts bija cars, tādējādi arī tiesu varas neatkarība un tiesu varas pārstāvju neatkarība bija ierobežota un pakļauta izpildvarai atbilstoši monarhistiskai valsts pārvaldei.

2. Policijas orgānu funkcijas un pilnvaras, kā arī ar tām saistītās eklektiskās izmaiņas normatīvajos aktos radīja arī neapmierinātību ar policijas darbu un iepriekšējās izmeklēšanas kvalitāti, tādējādi veicinot reformu īstenošanu kriminālprocesa iepriekšējās izmeklēšanas stadijā.
3. Kā alternatīva iepriekšējās izmeklēšanas kvalitātes un efektivitātes uzlabošanai jau 1860. gadā pirms “lielās tiesu reformas” Krievijas impērijā pēc franču parauga tika izveidots izmeklējošā tiesneša institūts, nododot iepriekšējo izmeklēšanu tiesu varas orgānam, kas pakļauts galvenokārt tiesas resora pārbaudēm un Tieslietu ministrijas pārraudzībai.
4. Īstenojot 1864. gada reformu, izmeklējošā tiesneša kā tiesu varas pārstāvja pilnvaras tika mazinātas, nosakot uzraudzību pār viņu darbību prokuratūrai, tādējādi pēc būtības veidojot tiesas izmeklētāja institūtu. Šāda kārtība saglabājās arī Latvijā pēc neatkarības iegūšanas visu starpkara periodu.